

Nazilerin yaktığı kitaplar onun evinden çıktı

Sabahattin Ali'nin dünyasına yolculuk

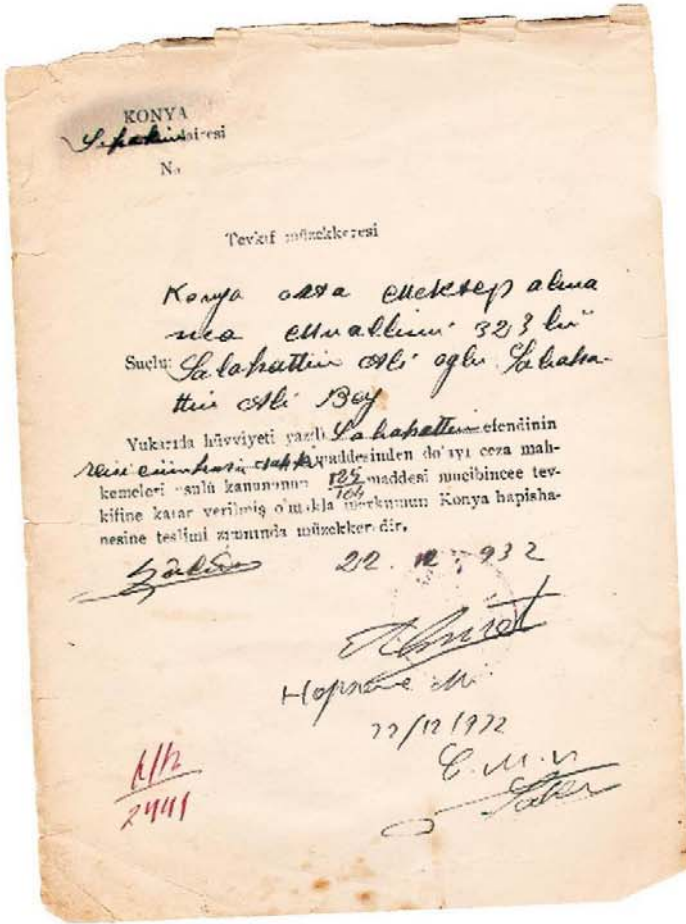
Bir dönemin entelektüel dünyasının kilit isimlerinden olan, davaları, defalarca kapatılan dergileri, toplatılan kitapları ve ölümüyle anılan Sabahattin Ali, son yıllarda *Kürk Mantolu Madonna* romanına gösterilen olağandışı ilgiyle daha da gündemde. *A'dan Z'ye Sabahattin Ali* kitabının yazarı Sevgül Sönmez'le Ali'nin hayatını, düşünsel dünyasını ve artan popülaritesinin nedenlerini konuştuk.

Röportaj: Günce Akpamuk

FOTOĞRAF VE BELGELER: SABAHATTİN ALİ ARŞİVİ

Sabahattin Ali adına Konya'da düzenlenen 22 Aralık 1932 tarihli tevkif belgesi.

Toplatıldı ve tekrar basılmak için yıllarca bekledi Sabahattin Ali'nin kitapları. 1980'lere geldiğimizde ise sol kesimin sembolü oldu. Bir dönemin tabu ismi, son yıllarda herkes tarafından bilinmeye, özellikle *Kürk Mantolu Madonna* ile her evin kütüphanesinde yerini almaya başladı. Ancak Sabahattin Ali tabii ki bundan çok daha fazlasıydı. Hayatı, hakkında açılan davalarda suçsuzluğunu anlatmaya çalışmakla, kapatılan dergilerinin yerine yenilerini açmakla, kısacası baskıya direnmekle geçti ve direnişi hayatına mal oldu. Yıllardır Sabahattin Ali üzerine, kendi deyimleriyle bir edebiyat arkeoloğu gibi çalışan Sevgül Sönmez'in *A'dan Z'ye Sabahattin Ali* kitabının yeni baskısı geçtiğimiz günlerde Yapı Kredi Yayınları'ndan çıktı. Sönmez'le yazarın hayatını, dava süreçlerini, öldürülüşünü, dönemin Ankara'sında yaşadıkları sosyal hayatı ve ailesiyle ilişkisini konuştuk.

İşine geri dönebilmek için yazdığı "Benim Aşkı" şiirini, kitabına almadı.

Sabahattin Ali hem Osmanlı'nın son dönemine, hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarına tanık olmuş biri. Cumhuriyet yıllarında görüş ve düşünceleri, yönetime bakışı nasıl?

Sadece Sabahattin Ali'nin değil, o kuşaktan, özellikle hayatının bir dönemini yurt dışında geçirmiş, herkesin kafası karışık bence. Cumhuriyet'in ilke ve devrimlerinin geri kalmışlığı, cehaleti ve yoksulluğu gidereceğini düşünüyor, bir yandan da toplumun bunlara uyum sağlamasının zor olacağını. Bu noktada Sabahattin Ali'nin ikilemde kaldığı zamanlar var, özellikle yöneticilerin tutumları dolayısıyla pek de bir şeyin değişmeyeceğini düşünüyor kimi zaman.

Nihal Atsız, aralarının bozulmaya başladığı bir dönemde "Sabahattin Ali Almanya'ya gitmeden önce milliyetçiydi" diyor ve döndükten sonra da komünizme doğru kaydığından şikâyet ediyor. Bu çevredeki insanların düşünsel ayrılıkları çok belirgin mi?

Milliyetçi çok iddialı bir söylem olabilir, ama dönemin ruhu gereği milliyetperver biri olduğunu söylemek doğru. Almanya'ya gittiğinde yıl 1928'di. Henüz çok genç olduğu bir yaş ve dönem de Cumhuriyet'in yeşertilmeye çalışıldığı bir dönem. Yozgat'ta öğretmenlik yaptığı yıllarda ve öncesindeki sürede İstanbul'a geldiğinde İstanbul Darülmüallimin'de okuyan Pertev Naili Boratav, Nihal Atsız ve Enver Necati'yle birlikte okulun yatakhaneğinde kalarak vakit geçiriyor. Birlikte pek çok şey konuşuyor ve tartışıyorlar. Anadolu'ya yönelik, toplumsal konular, Türkçeyi ve Türkiye'yi yaşatma ve geliştirmekle ilgili ne yapabileceklerini... Bu düşünceleri ve hassasiyetleri milliyetçilikle birlikte düşünmek de mümkün. Bu arkadaş grubundaki Pertev Naili Boratav daha sonra DTCF'den uzaklaştırılan akademisyenlerden biri oluyor. Oradaki en güçlü figür bence Orhan Şaik Gökyay'dı. Sabahattin Ali'nin çok yakın arkadaşı ve Devlet Konservatvuanı'nın müdürü. Ankara'da da birlikte çok zaman geçiriyorlar. Sabahattin Ali ile Nihal Atsız'ın araları bozulup da dava açıldığında Gökyay dava sırasında Atsız'ı evinde ağırlıyor. "Sen bu adamı neden evine aldın" dediklerinde de "ne yapacaktım, arkadaşım" diyor. Bugün baktığımızda keskin kutuplar gibi görünen bazı durumlar, o gün bir biçimde bir potada eriyor.

Davalardan biraz bahsedelim. Atatürk'e hakaretten de, komünizm propagandası yapmaktan da, insanları askerlikten soğutmaktan da yargılanıyor. Hükümetle arası ne zaman açılıyor, ne zaman dikkat çekmeye başlıyor Sabahattin Ali?

1930'ların başında, Sabahattin Ali Almanya'dan dönünce Aydın'da öğretmen olarak çalışmaya başlıyor ve kısa bir zaman sonra öğrencilere komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle üç ay tutuklu kalıyor, ama beraat ediyor. Ardından Konya'ya gönderiliyor. Atatürk'e hakaret davası açılmasının, daha doğrusu bu iftiranın atılmasının altında yatan farklı nedenler var. Sabahattin Ali, Cemal Kutay'ın yayımladığı *Yeni Anadolu* gazetesinde *Kuyucaklı Yusuf'u* tefrika etmeye başlıyor. Aralarında teliften dolayı bir tartışma çıkıyor ve Sabahattin Ali yazmayı bırakıyor. Bunun üzerine Cemal Kutay karalamaya başlıyor. Aralarında sorun olan ikinci bir konu da Konya Muallimleri Tasarruf Sandığı. Bu tasarruf sandıklarını bugünkü sendikalara benzetebiliriz. Bu sandıklar hakkında gazetede birtakım olumsuz yazılar çıkmaya başlıyor ve Sabahattin Ali de bu olumsuz yazıları eleştiren başka yazılar yazıyor. Hakkını arayan, telifini isteyen bir figür haline geliyor Konya bozkırında. Sonrasında Atatürk'e hakaret ettiği gerekçesi onu sorgusuz bir infaza götürüyor. Hakaret iddiası Sabahattin Ali'nin bir gece bir arkadaş toplantısında okuduğu bir şiirle ilgili olarak, olaydan üç ay sonra ortaya atılıyor. Bu insanlar kim? Kimse sormuyor. Bu hakaret davası ve bir yıl tutukluluk Sabahattin Ali'yi sorgulamaya itiyor. Tutukluluk sonrası işine geri dönebilmesi için Atatürk'ü

FOTOĞRAF: ÇOKHANTAN

Sabahattin Ali'nin mektuplarını da kitaplaştıran Sevgül Sönmez (üstte) yaptığı çalışmaları A'dan Z'ye Sabahattin Ali kitabında topladı.

öven bir şiir yazması gerekiyor. Bana kalırsa bu noktadaki en güçlü tepkisi "Benim Aşkım" adlı bu şiiri daha sonra yayımladığı şiir kitabına almamış olması.

1940'lardan itibaren mi üzerindeki baskı artıyor?

Sabahattin Ali 1945'te, Atsız davasıyla beraber görevden alınıyor. 1945'te Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki Behice Boran, Pertev Naili Boratav'ın da görevine son veriliyor. *Adımlar*, *Görüşler* gibi dergiler kapatılıyor. Tercüme Bürosu'ndaki faaliyetler askıya alınıyor. 1946'da Hasan Âli Yücel bakanlık görevinden istifa ediyor. Köy →

Sabahattin Ali, kızı Filiz Ali'yle.

Sabahattin Ali gibi **devletin önemli kurumlarında çalışmış bir yazarın bile öldürülebilir** olması insanlarda korku yarattı.

enstitülerinin kapatılmasına yönelik olumsuz propagandaya başlanıyor. Sabahattin Ali de daha önceden değer verilen, ciddiye alınan bir muhalifken şimdi ötekileştirilen ve dışarı itilen bir muhalif oluyor. Artık Ankara'da yaşamının imkânı olmadığından İstanbul'a geliyor. Aziz Nesin de o tarihlerde dergi çıkarmaya çalışıyor. Sabahattin Ali'nin ekonomik desteğiyle bu dergiyi birlikte çıkarma kararı alıyorlar. İkisinin de CHP'nin yönetimdeki yanlışlarını, DP'nin iktidara gelme sürecini, Türkiye ile ABD ilişkilerini eleştiren bir çizgisi var. Zor şartlar altında yayımladıkları *Markopaşa* çok ciddi bir karşılık ve yankı buluyor halkta.

Sabahattin Ali'nin ölümü ancak cinayetle yaklaşık 9 ay sonra gazetelerde ilan edildi. 12 Ocak 1949 tarihli *Tan* gazetesinde Ali'nin ölüm haberi yer alıyor.

Büyük gazetelerin 50 bin civarında sattığı bir Türkiye'de *Markopaşa*'nın birinci baskısı 38 bin satılıyor. Zaten dört sayı sonra kapanmalar başlıyor, o kadar yankı bulunca. Yine de Nazım Hikmet'in davalarının sonuçsuz kalana kadar Sabahattin Ali umudunu yitirmiyor. Serteller anılarında bahseder, "beni de Nazım gibi çürütecekler" diyor ve bunu dediği andan itibaren artık umudunu kaybediyor.

Peki Sabahattin Ali daha 1930'larda komünizm propagandası yapıyor diye dava ediliyor, Sovyet

yazarları okuyor ve seviyor, Sovyetler'e yakınlığı var. Fakat örgütlü değil ve yurtdışı bağlantısı da yok değil mi? Buna rağmen neden baskı görüyor?

Örgütlü birisi değil. Zaten Sabahattin Ali'yi bu süreçte bu kadar zorlayan şeylerden bir tanesi de bu. Sabahattin Ali çok zeki ve güçlü bir adam. Hep birkaç adım önde gidiyor. Çok coşkulu ve bu durum insanlarda her zaman bir temkinlilik yaratıyordu. O günün politik arenasında tehlikeli biri olarak görülüyor. Bu noktada *Markopaşa*'nın muhalefetine iyi anlamak gerekiyor. Rifat Ilgaz ve Mim Uykusuz da kadroda ve birlikte halkın sesine kulak veren

ve temsilcisi olan bir muhalefet yapıyor dergide. Mesela Falih Rıfkı Atay o dönemde milletvekili ve zengin. Yaptığı bir açıklamada apartmanlarından aldığı kirayla zor geçindiğini söyleyince *Markopaşa*'cılar bu durumu eleştiren yazılar yazıyorlar. Var olan tüm mevkileri, iktidarı eleştirerek sıradanlaştırmaya çalışıyorlar. İktidarın onlar üzerinde sürekli baskısı var. Onlar da direnmeye devam ediyorlar. Bizim bugün yapamadığımız şeyi yapıyorlar. O yüzden onlarla uğraşıyorlar. Komünizm propagandasından, okuyanların sosyalist olacağı korkusundan değil.

Devlet de komünizmi tam olarak tanımlayamıyordu o günlerde. Herhangi biri Nazım Hikmet'le yazmışsa komünist sayılıyordu. Ve bu da milli bir mesele haline geliyordu. Sabahattin Ali cinayetini üstlenen adam, milli duyguları galeyana gelip bir kızıl komünisti öldürmüş oluyor. Hrant Dink'i öldüren kişiden hiçbir farkı yok bugün bakıldığında.

Ölümünü konuşalım biraz öyleyse. "Milli Teşkilat işkence sırasında öldürdü, emri Nihat Erim verdi" deniliyor. Sizin araştırıp gördüklerinizden çıkarttığınız bir sonuç var mı?

Cinayetin işlendiği iddia edilen yerle cesedin bulunduğu yer birbirlerinden farklı. Cinayeti üstlenen Ali Ertekin çok büyük gelgitler yaşıyor. Bir celsede "ben öldürmedim" diyor, sonra "öldürdüm, itiraf ediyorum" deyip ağlıyor. Üçüncü celsede "beni deli doktoruna götürün" diyor. Yani bu adama birileri bir şeyler yaptırmış gibi geliyor.

Bu kaçışı bilen birkaç kişi var, bunlardan biri de Rasih Nuri İleri. Gitmeden evvel Sabahattin Ali bir kart gösteriyor Rasih Nuri'ye ve diyor ki: "Ben gideceğim, beni taşıyacak olan kişiler hapisanede tanıştığım berber Hasan Tural ve Ali Ertekin. Sınırı geçemezsem imzamın yanına bir nota koyarım. Kartı Ali Ertekin bu berbere getirir. Böylece başıma ne geldiğini anlarsınız" diyor. Sonuçta berbere ulaşan kart noktasız. Yani bence Sabahattin Ali bir yere kadar geldi ve ona da dendi ki; "şimdi sınırı geçiyorsun". O da kartı verdi, kart Rasih Nuri'ye ulaştı. Bu nedenle arkadaşları kaçabildi zannediyorlar.

Onu götürdükleri yer de bir ihtimalle sınır karakoluydu. Ali Ertekin'e oraya kadar götür dediler. Rasih Nuri de aynı şeyi söylüyor. Kaçmaya çalışan birini silahla öldürürsün. Sabahattin Ali'nin dışarıda bir bağlantısı olduğu düşünülüyordu. Bu yüzden işkence etmiş olmalı. "Nihat Erim emri verdi" denmesi de o dönem milletvekili olduğu içindir.

Samet Ağaoğlu'nun siyaset günlüklerinde yazdığı yazılar bunu düşündürüyor.

Kaçtıktan sonraki asıl planını biliyor muyuz? Kaçağından kimin haberi vardı?

Sanırım Fransa'ya ulaşmaya çalışacaktı çünkü Bedri Rahmi, Sabahattin Eyüboğlu'na yazdığı bir mektupta "Sabahattin Fransa'ya gelecekti" diyor. O dönemde çevresindeki kişiler gideceğini biliyordu, çok da gizli bir şey değildi.

Uzun süre sonra ortaya çıkıyor ölümü, öyle değil mi?

Nisan 1948'de kaçıyor, 12 Ocak 1949'da gazetelerde ölüm haberi yer alıyor. Yani dokuz ay sonra. Bir ceset bulunuyor, çoban olduğu zannediliyor ilk başta. Bu arada Bulgaristan'a adam kaçırın bir çete yakalanıyor ve yakalananlardan biri Sabahattin Ali'yi öldürdüğünü söylüyor. Bunun üzerine bulunan cesedin Sabahattin Ali'ye ait olabileceği düşünülerek otopsi yapılıyor.

Peki "Türkiye'de aydınlar öldürülüyor" algısı Sabahattin Ali öldükten sonra mı oluştu?

Bunu ben de düşünüyorum, ölümler üst üste geldikçe bu sonuç çıkıyor. Çalışırken çevremdekilere "Sabahattin Ali'yi neden öldürdüler" diye sordum. İnsanları korkutmak adına diye düşünüyorlar. Serteller'in Türkiye'den gitmek istemeleri de bundan sonra oluyor. Yani "Sabahattin Ali bile öldürülüyorsa" noktasına geliyor durum. Çünkü söz sahibi, beş kitap yazmış, devletin önemli kurumlarında; konservatuvarda, tercüme bürosunda çalışmış, Ankara bürokrasisinin göbeğinde çok önemli adamlarla birlikte hareket etmiş bir isim.

Sabahattin Ali ölümünden sonra bir tabuydu. Kitapları toplatılmıştı, basılmıyordu, sonraki yıllarda okuyanlar belli bir kesimi işaret ediyordu. Yaklaşık

Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Mim Uykusuz ve Rifat Ilgaz'ın çıkarttığı Markopaşa, muhalefeti kara mizahla yapıyor, iktidarı sıradanlaştırıyordu. Markopaşa defalarca kapatma cezası almış, sorumluları cezalandırılmıştı. 17 Mart 1947 tarihli Markopaşa.

son on yıldır Sabahattin Ali kitapları çok yaygın, özellikle Kürk Mantolu Madonna. Neden?

Sabahattin Ali'nin eserlerinin bazıları hakkında toplantma kararı vardı. Ölümünün ardından 1965'e kadar yayımlanmıyor kitapları. Sonra Aliye Hanım, Yaşar Nabi'ye "Siz Sabahattin'in eski arkadaşısınız, bu kitapları yayımlayın" diye rica ediyor. "Sırça Köşk" öyküsünü çıkararak yayımlıyorlar. Sonra da çeşitli yayınevleri devam ediyor.

1970'li yıllarda, 1980'lerde "Hapishane Şarkısı"nın →

O, bir aşk romanı yazarı olmaktan fazlasıydı. Aydınlık bir dünya için uğraşmış ve bedelini hayatıyla ödemişti.

bestelenmiş biçimi “Başın Öne Eğilmesin” nakaratıyla bütün sol toplantılarda bir tür marş gibi söylendi. Uğur Mumcu cenazesinde insanların Sabahattin Ali kitapları taşıdığını hatırlıyorum. Her zaman sol görüşün sahiplendiği, yaşamından ve eserlerinden çok politik kimliğinin öne çıkarıldığını görüyoruz. Sabahattin Ali’nin kitapları Yapı Kredi Yayınları’na geldikten sonra, yani 2002-2003’ten sonra başka bilgileri bir araya getirdik. Sabahattin Ali’nin Almanya’daki öğrenciliği, öğretmenliği, çevirmenliğini de anlatan çalışmalar yaptık. Sabahattin Ali’nin bilinmeyenlerine ışık tuttuk.

Sabahattin Ali’yi bence en ilginç kılan özelliklerinden biri de fotoğrafa duyduğu merak. Almanya’dan dönerken yanında bir fotoğraf makinesi getiriyor. Gezdiği yerlerin, arkadaşlarının, ailesinin fotoğraflarını çekiyor.

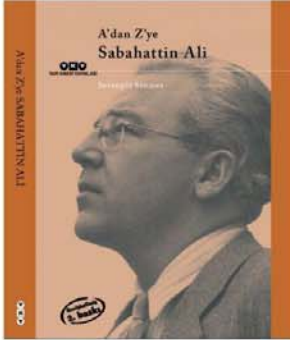
1939’da Sivas civarında geziler yapıyor, bu gezilerle ilgili gezi notları tutuyor. Hem fotoğraflar, hem bu gezi notları 11 Ocak’ta açacağımız “Sabahattin Ali’nin Kentleri” sergisinde ilk kez görülecek.

Geçtiğimiz süre içinde Sabahattin Ali’yle ilgili genel algıda önemli değişiklikler oldu bana kalırsa. “Komünistliğinden korkularak öldürülen adam” yerine “ya-

şasaydı çok büyük işler yapabilirdi” diye düşünmeye başlayan büyük bir kitle oluştu. Bu algının oluşmasında Yapı Kredi Yayınları’nın ve elbette kızı Filiz Ali’nin büyük emeği var.

Sabahattin Ali üzerinde ne kadar zamandır çalışıyorsunuz? Düşünce dünyanızda nasıl bir etkisi oldu Sabahattin Ali çalışmanın?

Uzun zamandır... Benim açımdan ilk başta Sait Faik arşivini çalıştığım dönemde Sabahattin Ali’nin evrakının da tasnif edilmesi işi olarak başladı. Fakat ben Sabahattin Ali’yle ilgili malzemeleri tanımlamaya gittiğimde, karşına o kadar büyük bir hazine çıktı ki... Carl Ebert, Ruhi Su, Aybar ailesi, Dino’lar, Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve daha pek çok kişi. Cumhuriyet Türkiye’sinin kültür ve sanat politikalarının inşasında Sabahattin Ali ve arkadaşlarının yerini fark etmeye başladım. Benim için mesela Ankara o haliyle çok büyük bir merak konusu haline geldi. Öte taraftan o dönem Sabahattin Ali’nin edebiyat tartışmaları içindeki yeri, soruşturmalara verdiği yanıtlar, daha büyük bir edebiyat ve sanat anlayışının habercisi oldu. “Edebiyat nasıl bir şeydir”, “sanat ne olmalıdır” gibi yazıları üzerinde düşünmeye başladım. Dolayısıyla bu çalışma benim 1930’lar ve 1940’lara külliyen bakmamı sağlayan bir süreç oldu. Bu parçaları bulurken ve birleştirirken “edebiyat arkeolojisi” olarak tanımladığım çalışma alanı içinde önemli keşifler yaptım. Bu dönemin Sabahattin Ali başta olmak üzere, pek çok sanatçı ve edebiyatçının kişisel arşivi aracılığıyla aydınlatılması ve yazılması gerektiğini düşünüyorum ●

A'dan Z'ye Sabahattin Ali kitabı, genişletilmiş olan ikinci baskısını geçtiğimiz aylarda Yapı Kredi Yayınları'ndan yaptı.

